

ΟΙ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ
ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

(4^{ος} - 15^{ος} αΙ.)

“ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑ”

ΕΙΔΙΚΕΣ ΜΟΡΦΩΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

ΟΙ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

(4ος - 15ος αλ.)

Εκδόσεις της αυτής σειράς:

- 1) Σύγχρονα Επιτεύγματα των Θετικών Επιστημών – ΑΘΗΝΑ 1993
- 2) Μοριακή Βάση των Ασθενειών – ΑΘΗΝΑ 1994
- 3) Αρχαιολογία της Πόλης των Αθηνών – ΑΘΗΝΑ 1996
- 4) Η Θεωρία της Εξελίξεως- ΑΘΗΝΑ 1996
- 5) Περιβάλλον και Υγεία – ΑΘΗΝΑ 1996
- 6) Το Νεοελληνικό Θέατρο, 17ος – 20ος αι. – ΑΘΗΝΑ 1997
- 7) Κατανόηση και Αποδοχή των Εφαρμογών της Βιοτεχνολογίας
από το ευρύ κοινό – ΑΘΗΝΑ 1997
- 8) Τα βιολογικά αίτια της γήρανσης και τα προβλήματα
της τρίτης ηλικίας – ΑΘΗΝΑ 1998
- 9) Η άλλη πλευρά της βιοτεχνολογίας – ΑΘΗΝΑ 1998
- 10) Βιοτεχνολογία και ΜΜΕ – ΑΘΗΝΑ 1999

ISBN: 960-7998-03-0

© 2000, ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ (Ε.Ι.Ε.)

Υπεύθυνη των Ειδικών Μορφωτικών Εκδηλώσεων "ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑ" -

Επιμέλεια έκδοσης:

Ελένη Γραμματικοπούλου

Τηλ.: (01) 72 73 501, Fax: (01) 72 46 618, e-mail: gramma@eie.gr

Σχεδίαση, παραγωγή:

S & P Advertising

Ασκληπιού 154, 114 71 Αθήνα

Τηλ.: (01) 64 62 716, Fax: (01) 64 52 570

ΟΙ ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

(4ος - 15ος αι.)

«ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑ»
ΕΙΔΙΚΕΣ ΜΟΡΦΩΤΙΚΕΣ ΕΚΔΗΛΩΣΕΙΣ

Το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, συνεχίζοντας την παράδοση της προσφοράς και της συμβολής στην ανάπτυξη της πνευματικής ζωής του τόπου μας, οργάνωσε τον καθιερωμένο πια κύκλο των Ειδικών Μορφωτικών Εκδηλώσεων "ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΑ" και κατά την περίοδο 1998-1999.

Η παρουσίαση των σύγχρονων επιστημονικών επιτευγμάτων στο χώρο των θετικών και των ανθρωπιστικών επιστημών καθώς και η προβολή του κοινωνικού χαρακτήρα της επιστημονικής έρευνας εξακολουθούν να αποτελούν, κατά μείζονα λόγο, τα καθοδηγητικά κριτήρια και το στόχο των εκδηλώσεων αυτών.

Από το πρόγραμμα του Ινστιτούτου Βυζαντινών Ερευνών του Ιδρύματος "Ιστορική Γεωγραφία του Βυζαντίου" θεωρήθηκε σκόπιμο να περιληφθεί στο πρόγραμμα των εκδηλώσεων της χρονιάς αυτής ο κύκλος των τεσσάρων ομιλιών με το γενικό τίτλο: **"Οι Μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου (4ος-15ος αι.)"**.

Η Πελοπόννησος κατά τον Μεσαίωνα γνώρισε μεγάλες αλλαγές που οφείλονταν στις ξένες εισβολές και εποικίσεις (Σλάβοι, Φράγκοι, Αλβανοί και Τούρκοι) και στη συνεχώς αναγεννωμένη και ανθούσα Ελληνική παρουσία. Ενώ η εικόνα που παρουσίαζε η Χερσόνησος αλλάζει ολοσχερώς από τη μια ιστορική περίοδο στην άλλη, η Ελληνική παράδοση και ο πολιτισμός τελικά καθιερώνονται και χαρακτηρίζουν τον Μωριά της Τουρκοκρατίας και της Νέας Ελλάδας.

Στον παρόντα τόμο περιλαμβάνονται τα κείμενα των διαλέξεων του κύκλου αυτού. Στο τέλος των ομιλιών, οι οποίες γίνονταν στο Αμφιθέατρο “Λεωνίδας Ζέρβας” του Ε.Ι.Ε. κατά το διάστημα από 26 Ιανουαρίου έως 16 Φεβρουαρίου 1999, ακολουθούσε διαλογική συζήτηση μεταξύ ομιλητών και κοινού.

Το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών επιθυμεί και από τη θέση αυτή να ευχαριστήσει τους ομιλητές και όλους όσοι συνετέλεσαν στην πραγματοποίηση του κύκλου αυτού. Ειδικότερα τον Διευθυντή του Ινστιτούτου Βυζαντινών Ερευνών Καθηγητή κ. Νικόλαο Οικονομίδα, στον οποίο οφείλεται ο σχεδιασμός.

Περιεχόμενα

26 Ιανουαρίου 1999	Άννα Αβραμέα "Η παλαιοχριστιανική και πρωτοβυζαντινή Πελοπόννησος" 9
2 Φεβρουαρίου 1999	Ηλίας Αναγνωστάκης "Οι πελοποννησιακοί σκοτεινοί χρόνοι: Το σλαβικό ζήτημα" 19
9 Φεβρουαρίου 1999	Βούλα Κόντη "Η Βυζαντινή Πελοπόννησος" 35
16 Φεβρουαρίου 1999	Άννα Λαμπροπούλου - Αγγελική Πανοπούλου "Η Φραγκοκρατία και το Δεσποτάτο του Μορέως" 59

Οι πελοποννησιακοί σκοτεινοί χρόνοι:

Το σλαβικό πρόβλημα

Μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου ή της έρευνας;

Ηλίας Αναγνωστάκης

*Κύριος Ερευνητής στο Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών
του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών*

Επιτρέψτε μου να ξεκινήσω την παρουσίαση ενός τέτοιου βαρύγδουπου θέματος με την χαριτωμένη ελαφρότητα της βυζαντινής ρητορικής. Αγαπημένο λογοτεχνικό είδος στους βυζαντινούς λογίους υπήρξε η ηθοποιΐα. Δηλαδή έβαζαν κάποιον να σχολιάζει ή να διηγείται μια επινοημένη κατάσταση όπως π.χ. "Τι θα μπορούσε να μας έλεγε ένας Πελοποννήσιος (ή ο αυτοκράτορας Ηράκλειος ή ο Αρέθας Πατρών) για την κάθοδο και εγκατάσταση των Σλάβων" ή ακόμη "Τι θα έλεγε ένας Βυζάντιος αν επρόκειτο να μιλήσει για την μεταμόρφωση (εκβαρβάρωση) της Πελοποννήσου στους Σκοτεινούς Χρόνους".

Οι ηθοποιΐες αυτές παρά την σύμβασή τους δεν είναι καθόλου αθώες ούτε αποτελούν εισαγωγικό χαριτολόγημα μιας διάλεξης. Εν μέρει συμπυκνώνουν επιγραμματικά κάποιες θέσεις του ομιλούντος (θα αναπτυχθούν παρακάτω) και ταυτόχρονα υπογραμμίζουν τα προβλήματα των ιδεολογημάτων όπως ιστορική συνέχεια, μεταμόρφωση, σκοτεινοί χρόνοι, μεγάλα χάσματα, άγνωστα στους ανθρώπους της εποχής που εξετάζουμε και υπό αναθεώρηση ή αμφισβήτηση από μας που τα εφεύραμε και τα χρησιμοποιούμε. Και βεβαίως για τους Βυζαντινούς σκοτεινοί χρόνοι και μεταμορφώσεις γίνονται κατανοητά μόνον σε χριστιανικά ή αρχαιοελληνικά συμφραζόμενα. Για τον Βυζαντινό, τομή ανάμεσα στους χρόνους του σκότους και του φωτός είναι η θεία ενανθρώπιση, αλλά και μεταμόρφωση, αυτή του Σωτήρος. Στην καλύτερη περίπτωση ορισμένοι λόγιοι θα καταλάβαιναν τις μυθολογικές μεταμορφώσεις. Μια τέτοια μεταμόρφωση, αγαπητή στους Βυζαντινούς ρήτορες, μας φέρνει στην καρδιά του θέματός μας, την Πελοπόννησο. Εκτός από την πανταχού παρούσα συνάφεια του μεταμορφούμενου Πρωτέα με τον Μενέλαο και την Ελένη της Σπάρτης, δηλαδή ενός μυθολογικού θέματος που σχετίζεται με Πελοποννησίους ήρωες, μια πρωτοβυζαντινή ηθοποιΐα βάζει τον Ηρακλή να περιγράφει τις μεταμορφώσεις ενός άλλου Πελοποννήσιου, του Περικλυμένου, αδελφού του Νέστορα, πριν από την μάχη τους έξω από την Μεσσηνιακή Πύλο. Ο Ηρακλής είχε εκστρατεύσει για να καθυποτάξει την νοτιοδυτική Πελοπόννησο και να εκδιώξει τους πληθυσμούς της, αλλά συνάντησε σοβαρές δυσκολίες αντιμετωπίζοντας την αντίσταση

του Περικλυμένου που μεταμορφωνόταν συνεχώς (μεταβαλλομένου παρὰ τὴν μάχην καὶ τὴν οἰκείαν ἀρνούμενου μορφήν). Ο μύθος των Ηρακλειδῶν με τὴν κάθοδο των Δωριέων, τὴν καθυπόταξη καὶ εκδίωξη των γηγενῶν αποτελεί τὴν παλαιότερη περίπτωση επιδρομῆς καὶ επαχόλουθης μεταμόρφωσης τοῦ πελοποννησιακοῦ χώρου. Ἀς συγκρατήσουμε λοιπὸν αὐτὴν τὴν ἠθοποιῶν ὡς ἐπινοημένη κατάσταση καὶ ὡς ἀρνήση ἢ μεταμόρφωση τῆς οἰκείας μορφῆς γιατί θα μας χρειαστεῖ ὁ συμβολισμὸς τῆς, ὅταν θα μιλήσουμε γιὰ παρόμοιες ἐπινοημένες ιστορικές κατασκευές που ἀναφέρονται στὶς μεταμορφώσεις τῆς Πελοποννήσου κατὰ τοὺς Σκοτεινοὺς χρόνους.

Ὅπως λοιπὸν γιὰ τὴν Ἀρχαία Ἱστορία Σκοτεινοὶ χρόνοι θεωρεῖται ἡ ἐποχὴ τῆς θρυλούμενης τελικῆς καὶ ἀμφισβητούμενης πλέον καθόδου των Ηρακλειδῶν-Δωριέων με τὶς πληθυσμιακές ἀνακατατάξεις καὶ μεταμορφώσεις, ἔτσι γιὰ τοὺς μέσους χρόνους ἡ ἐποχὴ τῆς καθόδου των Σλάβων καὶ τῆς ἐγκατάστασής τους στὴν ἐλληνικὴ χερσόνησο προκαλεῖ ἢ συμπίπτει με μιὰ δευτέρη σκοτεινὴ περίοδο που ἀφορᾷ ὅμως τὸ σύνολο τῆς βυζαντινῆς ἐπικράτειας καὶ ἱστορίας. Ἡ μετὰ τὸν 6ο καὶ ὡς τὸν 9ο αἰῶνα περίοδος τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας ἔχει ἀποκληθεῖ ἀπὸ τοὺς ἐπιστήμονες Σκοτεινοὶ χρόνοι ἢ Σκοτεινοὶ αἰῶνες, μεγάλο χάσμα ἢ μεγάλο κενὸ γιὰ ἓνα κυρίως λόγῳ: τὴν σπάνι ἢ ἀπουσία τεκμηρίων καὶ πληροφοριῶν. Αὐτοὶ λοιπὸν οἱ χρόνοι, μοναδικῆς σημασίας γιὰ τὴν κατανόηση των πολιτικῶν ἀντιθέσεων, των κοινωνικῶν καὶ γεωγραφικῶν συσσωματώσεων τοῦ βυζαντινοῦ κόσμου διαθέτουν ὄντως ελάχιστη πληροφόρηση. Ἀκόμη καὶ οἱ λιγοστὲς εἰδήσεις γιὰ τὴν περίοδο αὐτὴ προέρχονται κυρίως ἀπὸ ἀφηγηματικὲς πηγές μεταγενέστερες τῆς ἐποχῆς, προκατειλημένες καὶ σχετικὰ ἐπινοημένες. Λίγες οἱ ἐπιγραφές, λίγα τα νομίσματα, σπάνια τα μνημεῖα. Ὁ 7ος αἰ. θεωρεῖται ὅτι ὀρίζει τὸ τέλος τῆς ἀσφαλούς διαβίωσης στὰ παράλια ἄστη με τὶς μεγάλες βασιλικές καὶ τα μνημεῖα καὶ ὡς ἀπαρχὴ τῆς ἐσωστρέφειας καὶ ἀναδίπλωσης στὴν ἐνδοχώρα καὶ στὸν ἀπλούστερο ἀγροτικὸ βίῳ. Μένουν τα μολυβδόβουλλα, ἡ κεραμικὴ καὶ κάποια μεταλλικὰ ἀντικείμενα, ὅπως οἱ πόρπες, οἱ περόνες καὶ ὀρισμένα ἐργαλεῖα, των οποίων ἡ ἐρμηνεία δὲν εἶναι πάντα ἀσφαλῆς. Ἐνῶ υποτίθεται ὅτι τα ἀντικείμενα αὐτὰ προσφέρονται γιὰ νὰ μελετηθεῖ ἡ μεταμόρφωση ἐνὸς χώρου, ἐπὶ παραδείγματι τῆς Πελοποννήσου κατὰ τοὺς Σκοτεινοὺς χρόνους, μπροστὰ στὶς δικές τους μεταμορφώσεις ἀπὸ τὴν μιὰ μελέτῃ στὴν ἄλλη, μένει ἀναυδος καὶ αὐτὸς ὁ μυθικός Περικλύμενος τῆς ἠθοποιῆς που ἀναφέραμε. Μέσα σε σαράντα χρόνια πολλὰ ἀπὸ τα ἀντικείμενα αὐτὰ ἐγίναν ἀβαρικά, σλαβικά ἀκολουθῶς γοτθικά, βουλγαρικά γιὰ νὰ καταλήξουν νὰ θεωροῦνται πλέον ἔργα τοπικῶν βυζαντινῶν ἐργαστηρίων. Θα μοῦ πείτε αὐτὴ εἶναι ἡ μοῖρα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνας που προχωρεῖ με υποθέσεις ἐργασίας, ἀλλὰ κι ἐγὼ θα ἐπαναλάβω ὅτι ὁ 7ος καὶ 8ος εἶναι μιὰ ἐποχὴ δύσκολη καὶ γεμάτη παγίδες. Μιὰ ἐποχὴ που προσφέρεται σε υποθέσεις καὶ ἠθοποιῆς καὶ γι'αὐτὸ συναρπαστικὴ. Βέβαια τὴν ἐκτίμησή μου αὐτὴ δὲν συμμερίζονταν οἱ παλαιότεροι (καὶ πιθανῶς νεότεροι) ιστορικοὶ των οποίων ἡ ἀρχαιολατρεῖα καὶ ἡ

γοητεία των αναγεννήσεων δεν επέτρεπε μια διαφορετική θεώρηση. Τούτο είχε ως λογικό επακόλουθο την σύγκριση της περιόδου αυτής με την προηγούμενη και αμέσως επόμενη της, την πλούσια σε μνημεία και κείμενα πρωτοβυζαντινή και μεσοβυζαντινή περίοδο και την αναπόφευκτη συγκριτική αξιολόγησή της. Καθώς μάλιστα παρεμβάλλεται ανάμεσα στους λαμπρούς αιώνες της ύστερης αρχαιότητας με τους Ιουστινιάνειους χρόνους και στην Μακεδονική λεγόμενη αναγέννηση η σύγκριση υπήρξε συντριπτική και απαξιώτική. Η υπό εξέταση περίοδος θεωρήθηκε, πιθανώς όχι εντελώς άστοχα, ως περίοδος έκπτωσης και παρακμής μορφών πολιτισμού που είχαμε συνηθίσει να μελετούμε με ασφάλεια και άνεση. Χαρακτηρίστηκε ως μεταβατική φάση ενός ολόκληρου κόσμου που μεταμορφώνεται και αναδιοργανώνεται σταδιακά. Αλλά πάνω από όλα εγγράφηκε στις ιστορικές αντιλήψεις ως αιώνας σκυθικής ερημίας, μεσαιώνας μέσα στον Μεσαίωνα, αιώνας επιδρομών, κατάλυσης και εξαφάνισης ή ακρωτηριασμού της ρωμαϊκής αρχής από Σλάβους και Άραβες.

Αν όμως οι Σκοτεινοί χρόνοι αντιμετωπισθούν αυτοτελώς και πέρα από συγκρίσεις, τότε προβάλλουν στα μάτια μας ως μια μοναδικά γόνιμη εποχή που βεβαίως χρειάζεται διαφορετικά κριτήρια και νέες μεθόδους για να μελετηθεί και να αξιολογηθεί. Είναι η εποχή της εθνογένεσης πολλών λαών, της σταδιακής κρατικής τους οργάνωσης, είναι εποχή νέων προσανατολισμών, αντιλήψεων και ενδιαφερόντων. Είναι τέλος, όσον αφορά την ιστορική έρευνα η εποχή με δυνητικά ευρύτερο το πεδίο της αρχαιολογίας και ανθρωπολογίας καθώς οι πηγές της ιστορίας της είναι περιορισμένες. Έχει χαρακτηριστεί λεχθεί για τον 7ο και 8ο αι: "πιθανές απαντήσεις σε θέματα αγροτικής και κτηνοτροφικής εκμετάλλευσης, πολεοδομικής επέκτασης και οικιστικής βρίσκονται κάτω ακριβώς από το έδαφος των πεδιάδων της Μακεδονίας αλλά και της Λεωφόρου Ατατούρκ" στην Κωνσταντινούπολη. Θεωρείται δε παραπλανητική υπεραπλούστευση η καταδίκη τους ως εποχή παρακμής και κατάρρευσης, όταν "κάτω από την ταραγμένη επιφάνεια της ιστορίας συντελούνται θεμελιώδεις εσωτερικές αλλαγές και διεργασίες τόσο διάχυτες, ώστε να περνούν απαρατήρητες στην εποχή τους και να παραμένουν ακόμη και σήμερα αδιαφανείς για τους μελετητές". Με τη σειρά μας θα μπορούσαμε να πούμε, όσον αφορά την Πελοπόννησο, ότι πιθανές απαντήσεις βρίσκονται κάτω από το έδαφος των βουνών του Μωριά και ότι στην παρούσα φάση και στο βαθμό που όντως οι γραπτές πηγές είναι περίπου δεδομένες, με σπάνιες πλέον τις επιφυλασσόμενες εκπλήξεις, η αρχαιολογία προηγείται και έπεται η ιστορία συμμορφούμενη αναλόγως με τα αρχαιολογικά δεδομένα. Ή επιγραμματικά, ελπίδα μας είναι η σόφρων αρχαιολογία. Όντως μόνο η αρχαιολογία με τις αποκαλύψεις της μπορεί να ελέγξει, όχι πάντα, αν οι πηγές αντανακλούν με τον δικό τους βέβαια τρόπο την πραγματικότητα ή λένουν την δική τους αλήθεια, και όχι όπως εμείς θα θέλαμε αναγκαστικά να την εκμαιεύσουμε. Ο αρχαιολόγος προσφέροντας έτσι την πιο σημαντική του υπηρεσία τότε

Επεξήγηση συμβόλων:

- Βασιλικές
- Βασιλικές 6ου-7ου αι.
- Κτίσματα
- Νομίσματα
- Κεραμική
- (Μόνο χειροποίητη και χειροποίητη)
- Κοσμήματα
- Γλυπτά
- Σφραγίδες
- Πόρπες
- Άλλα μεταλλικά αντικείμενα

Χάρτης αρχαιολογικών τεκμηρίων των Σκοτεινών χρόνων. Πρόγραμμα Ιστορικής Γεωγραφίας του ΚΒΕ. Από την συλλογική ανακοίνωση, "Συμβολή στην ερμηνεία των αρχαιολογικών τεκμηρίων της Πελοποννήσου κατά τους σκοτεινούς αιώνες" στα υπό έκδοση Πρακτικά του Συμποσίου του ΚΒΕ, Σκοτεινοί Αιώνες του Βυζαντίου (7ος -9ος αι.), Αθήνα 6-9 Μαΐου 1999.

μόνο είναι ουσιαστικά ιστορικός, αν μπορεί να ερμηνεύει, ει δυνατόν με την συνεργασία άλλων, τα δεδομένα που συνέλεξε. Θέλω να πιστεύω ότι το Συνέδριο που οργανώνει τον ερχόμενο Μάιο(1999) το Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών για τους Σκοτεινούς Χρόνους, θα προσφέρει νέες θεωρήσεις και νέα στοιχεία προς αυτήν την κατεύθυνση.

Μετά από όσα αναφέρθηκαν παραπάνω, άραγε ως ιστορικός και φιλόλογος μπορώ να αφηγηθώ, να σκιαγραφήσω, να περιγράψω ή να κατασκευάσω κι εγώ με την σειρά μου την ιστορία της Πελοποννήσου κατά την περίοδο αυτή; Ασφαλώς, αλλά μόνον ως υπόθεση εργασίας, πορευόμενος ανασφαλής μέσα σε ναρκοπέδιο αμφισβητήσεων και αμφιβολιών με ελάχιστες σταθερές και με πλήθος μεταβλητών και μεταμορφούμενων θεωριών και προσεγγίσεων. Η φρόνηση επιτάσσει να το αποφύγω και να παρουσιάσω κυρίως τα προβλήματα της σχετικής έρευνας και παραγωγής, ειδικότερα τις προβληματικές σχέσεις της ιστορίας με την αρχαιολογία. Εξάλλου, αν δεν συνεργαστώ με την αρχαιολογία, ό,τι διαθέτω είναι πληροφόρηση και εκτίμηση πολλών αιώνων αργότερα. Ακόμη κι αυτό το θέμα των Σλάβων. Σε ό,τι μάλιστα αφορά τον ελλαδικό χώρο και ειδικά την Πελοπόννησο οι γενικότερες αλλαγές και τα προβλήματα που αναφύονται κατά τους Σκοτεινούς αιώνες συμπίπτουν με την σλαβική εισβολή στο ιστορικό προσκήνιο. Κατά συνέπεια η ιστορία της Πελοποννήσου από τα τέλη του 6ου ως και τον 9ο αι. είναι άρρηκτα δεμένη με το ιστορικό πρόβλημα της καθόδου και εγκατάστασης των Σλάβων. Χρησιμοποιώ συνειδητά τον όρο ιστορικό πρόβλημα διαφοροποιώντας τον από το σλαβικό ζήτημα. Όπως θα δούμε αμέσως μετά, το ιστορικό πρόβλημα είναι κυρίως θέμα ερμηνείας αντικειμένων του 7ου και 8ου αι. και αρχαιολογικής έρευνας. Αντίθετα το σλαβικό ζήτημα είναι υπόθεση ερμηνείας μεταγενεστέρων κειμένων, τοπωνυμικού και κυρίως πολιτικών σκοπιμοτήτων. Αν νομισθεί ότι με τα στοιχεία αυτά περιγράφω την μορφή του Φαλμεράιερ και τοποθετώ την γένεση του ζητήματος στον 19ο αιώνα, σας διαβεβαιώνω ότι πρόκειται για λανθασμένη εκτίμηση. Πρόδρομους του Φαλμεράιερ είχε γνωρίσει πολλούς η Βασιλεύουσα και σε αυτούς κυρίως στηρίχθηκε, εκτός των άλλων, ο γερμανός ιστορικός. Θεωρώ, δηλαδή, ότι το σλαβικό ζήτημα είναι κυρίως πρόβλημα του 10ου αιώνα, αποτελεί μια σχεδόν επινοημένη κατάσταση η οποία στηρίζεται εντούτοις σε μια αδιαμφισβήτητη πραγματικότητα μεταμορφώσεων και νέων αντιλήψεων, τις οποίες η σύγχρονή μας έρευνα διαπιστώνει να καταγράφονται στα χρόνια του Πορφυρογέννητου. Ο 19ος αιώνα απλώς τις ανασύρει και σε μια παραπλήσια πολιτική συγκυρία τις υπερτονίζει και τις χρησιμοποιεί σχεδόν ομοιοτρόπως.

Ας καταπιαστούμε λοιπόν με το ιστορικό πρόβλημα. Η σλαβική εγκατάσταση στην Πελοπόννησο κατά τον 7ο αιώνα, της οποίας η έκταση και οι επιπτώσεις μόνο από την αρχαιολογική έρευνα μπορεί τελικά να φωτισθούν, συμπίπτει με ορισμένες σημαντικές αλλαγές στον μεσογειακό χώρο. Αλλαγές κλιματολογικές και δημογραφικές, αλλαγές νοοτροπιών και αντιλήψεων με σοβαρές επιπτώσεις στις εύθραυστες ισορροπίες του

υστερορωμαϊκού κόσμου έχουν κατά καιρούς προταθεί για να ερμηνεύσουν την σταδιακή κατάρρευση, το τέλος του αρχαίου κόσμου, της ύστερης αρχαιότητας που ορισμένοι τοποθετούν ως και τον 8ο αι. Στα εκατό και πλέον χρόνια από την εγκατάσταση των Σλάβων ως και την πρώτη εικονομαχική περίοδο, δύο πιο συγκεκριμένοι παράγοντες επηρεάζουν όντως δραστικά τον υπό εξέταση χώρο: α) η αραβική καταλυτική παρουσία και συνεχής παρενόχληση παραδοσιακών θαλάσσιων δρόμων σε συνδυασμό με την αβαροσλαβική διείσδυση στην βαλκανική χερσόνησο και β) οι σημαντικότερες αλλαγές στην κρατική και εκκλησιαστική διοίκηση του "κολοβωμένου, ακρωτηριασμένου, συσταλέντος", σύμφωνα με τα λεγόμενα του Πορφυρογέννητου, Βυζαντίου που προσπαθεί να αναδιοργανωθεί μπροστά στις νέες πραγματικότητες. Το 733 οι μητροπόλεις της Σικελίας και του Ανατολικού Ιλλυρικού, συνεπώς και η Πελοπόννησος, αποσπώνται από την δικαιοδοσία του πάπα. Η Notitia 3, γνωστή και ως Τακτικό της Εικονομαχίας, η σύνταξη της οποίας χρονολογείται στα μέσα του 8ου αιώνα, αποτελεί μια από τις ελάχιστες πηγές που, αν όντως καταθέτει την πραγματικότητα, θα μπορούσε να μας πληροφορήσει για μια μορφή οργάνωσης, την εκκλησιαστική, στα μεταβατικά χρόνια μετά την απόσπαση της Πελοποννήσου το 733 από τον πάπα. Στο εκκλησιαστικό αυτό Τακτικό η Πελοπόννησος αναφέρεται χωρίς τις διαιρέσεις που θα ακολουθήσουν λίγα χρόνια μετά, στις αρχές του 9ου αι. Όμως εκφράζοντας την μεταβατική αυτή περίοδο η Notitia 3 αναφέρει υπό τὸν Κωνσταντινουπόλεως, για πρώτη φορά μετά την απόσπασή τους από τον πάπα, τους μητροπολίτες Κορίνθου και Αθηνών των επαρχιών Πελοποννήσου και Ελλάδος αντιστοίχως (ἐπαρχία Πελοποννήσου ὁ Κορίνθου, ἐπαρχία Ἑλλάδος ὁ Ἀθηνῶν) και δύο άλλους αυτοκεφάλους: ἐπαρχία Ἑλλάδος ὁ Πατρῶν και ἐπαρχία Πελοποννήσου ὁ Ἀρκαδίας. Παρά τα δυσεπίλυτα προβλήματα αυτού του Τακτικού σίγουρα η αναφορά του σε δύο αυτοκέφαλες μητροπόλεις της δυτικής Πελοποννήσου και μάλιστα υπαγόμενες σε επαρχίες των οποίων ηγούνται ο Αθηνών και ο Κορίνθου αποτελεί μαρτυρία του περιορισμού της μητρόπολης Κορίνθου και πρόδρομη ένδειξη για την προετοιμαζόμενη στα ακόλουθα χρόνια νέα εκκλησιαστική διαίρεση. Για πρώτη φορά εμφανίζονται λοιπόν στον 8ο αι. ως αυτοκέφαλες αυτή των Πατρών και Αρκαδίας (αν με την Αρκαδία δεν μνημονεύεται ήδη το βυζαντινό νέο όνομα της Κυπαρισίας και η υπό την δικαιοδοσία της γύρω ευρύτερη περιοχή της κεντρικής και νοτιοδυτικής Πελοποννήσου). Επίσης για πρώτη φορά μνημονεύονται επισκοπές και μάλιστα της δυτικής Πελοποννήσου, όπως π.χ. Ασίνης, Μεθώνης, Κορώνης (Κύδνας), Πύλου (Συλλέου), Κυπαρισίας-Αρκαδίας, Κλήτου, Φλίου, Έλις. Η ύπαρξη πολλών από αυτές κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο, αν και θεωρείται σχεδόν βεβαία, είτε δεν μαρτυρείται είτε συνάγεται από επιγραφές και ερμηνείες προβληματικών κειμένων και υπογραφών. Η ταυτόχρονη πάντως μεία Ασίνης και Κορώνης, Κυπαρισίας και Αρκαδίας, Λακεδαίμονος και Μονεμβασίας θα μπορούσε να ερμηνευθεί και ως μαρτυ-

ρία μιας μεταβατικής περιόδου η οποία χαρακτηρίζεται από όντως συντελούμενες ή πιθανές μετοικεσίες, μετακινήσεις και μετονομασίες. Το στοιχείο αυτό αποτελεί εξάλ-λου ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά των Σκοτεινών χρόνων της Πελοποννήσου. Κάποιες θρυλούμενες, πιθανές ή επινοημένες μετονομασίες δίνουν υλικό για παρετυμολογίες, αιτιολογικούς μύθους και ιστορικές διατριβές που προσπαθώντας να ερμηνεύσουν το νεοφανές δημιουργούν συγχύσεις και συσκοτίζουν την έρευνα: υποτίθεται ότι οι Λάκωνες γίνονται Τζάκωνες, οι Λακεδαιμονίται Δεμενίται. Ένα επί πλέον σημαντικό στοιχείο αποτελεί η αναφορά της Notitia 3 σε μητρόπολη Κεφαλληνίας στην οποία υπάγονται μόνον επισκοπές κατά μήκος του θαλασσίου δρόμου Αδριατικής-Ιονίου προς Κόρινθο, δηλαδή οι επίσκοποι Κερκυραίων, Ζακύνθου, Μονεμβασίας, Τροιζήνης, Πορθμού και Αιγίνης. Λίγο μετά την περιγραφόμενη αυτή κατάσταση από το Τακτικό, στα τέλη του 8ου αιώνα πιθανολογείται η δημιουργία του θέματος Πελοποννήσου και σίγουρα μέσα στον 8ο του θέματος Κεφαλληνίας. Πρόκειται για ένα κρίσιμο θέμα στο οποίο ο χρόνος δεν μας επιτρέπει να επεκταθούμε. Με την δημιουργία των θεμάτων αυτών ουσιαστικά περνούμε στην κυρίως βυζαντινή μέση περίοδο της ιστορίας της Πελοποννήσου.

Αν στις πληροφορίες της παραπάνω Notitia προστεθούν κάποιες, ελάχιστες ειδήσεις του Θεοφάνη για την λοιμική νόσο επί Κοπρωνύμου, την εκστρατεία του Σταυρακίου, αλλά και κάποιες μαρτυρίες διερχομένων προσκυνητών, αυτή είναι ουσιαστικά η μόνη πληροφόρηση που διαθέτουμε από περίπου πλησιόχρονες ή σύγχρονες πηγές για όλον τον 7ο και 8ο αιώνα, τους όντως σκοτεινούς χρόνους της Πελοποννήσου. Αυτήν όμως την ελλειπέστατη πληροφόρηση έρχονται να πληρώσουν πολύ πιο σύνθετες, μεταγενέστερες των σκοτεινών γεγονότων, πηγές του 10ου αι. Ένα μάλιστα ανεξάρτητο κείμενο μας διαβεβαιώνει ότι περιγράφει και παραδίδει την επικρατούσα κατάσταση στην Πελοπόννησο κατά τους δύο αυτούς αιώνες. Προκαλώντας χρόνιες συζητήσεις με τις αμφιλεγόμενες ερμηνείες του, αλλού φωτίζει αναντίρρητα γεγονότα και αλλού συσκοτίζει με σκοπιμότητες και θρυλούμενα μια ήδη σκοτεινή εποχή. Πρόκειται βεβαίως για το *Χρονικό της Μονεμβασίας*. Σύγγραμμα Πατρέως, πιθανότατα του Αρέθα, αλλά σίγουρα του κύκλου του, όπως και η *Χρηστομάθεια* του Στράβωνα με τα ενδιαφέροντα σχόλια της. Το Χρονικό λοιπόν είναι ακριβώς το κείμενο που για πρώτη φορά θα καταγράψει (αυτό τουλάχιστον γνωρίζουμε σήμερα) μια υπάρχουσα κατά τον 9ο και 10ο αιώνα γεωγραφική και διοικητική τομή στην πελοποννησιακή χωροταξία, και θα προσπαθήσει, όχι χωρίς λόγους, να την προβάλλει στους πρωτοβυζαντινούς και σκοτεινούς χρόνους και να την ερμηνεύσει. Αλλά δεν είναι μόνον το Χρονικό και η Χρηστομάθεια που προβάλλουν τα νυν στο σκοτεινό παρελθόν. Η κατάσταση της Πελοποννήσου στα τέλη του 9ου και κατά τον 10ο αιώνα, όπως μας παρουσιάζεται από τους χρονογράφους και κυρίως από τα έργα του κύκλου του Πορφυρογέννητου, θα θεωρηθεί από τους σύγχρο-

νούς μας ιστορικούς ως συνέχεια και επαλήθευση μιας περίπου ίδιας και πιο οξυμμένης πραγματικότητας υφιστάμενης ήδη στα τέλη του 6ου αιώνα. Έτσι με την αποδοχή της μαρτυρίας του Χρονικού δημιουργήθηκε στα νεότερα χρόνια μια ιστοριογραφική τάση η οποία, ελλείπει άλλων πληροφοριών, προσφέρεται να φωτίσει ή να ερμηνεύσει πιθανά γεγονότα του 6ου, 7ου, 8ου αλλά και 9ου αιώνα, δηλαδή με αφετηρία πραγματικότητες ή αφηγήσεις και καταγραφές μόλις του 10ου, αλλά και αντιστρόφως.

Ένα κείμενο λοιπόν του 10ου αι. προσπαθεί να δικαιολογήσει, να ερμηνεύσει και εν τέλει να διεκδικήσει: πώς, τότε, για ποιούς λόγους και κάτω από ποιές συνθήκες μητροπόλεως δίκαια ταῖς Πάτραις παρέσχετο, ἀρχιεπισκοπῆς χρηματιζούσης. Τούτο λοιπόν συνέβη, πάντα κατά το Χρονικό, μετά το τέταρτον έτος της βασιλείας Νικηφόρου, δηλαδή το 805-806 όταν η βυζαντινή εξουσία επανεμφανίζεται στην περιοχή ύστερα από 218 χρόνια και τῷ Σθλαβινῷ ἔθνει πολεμικῶς εἰλέ τε καὶ ἠφάνισε εἰς τέλος, δηλαδή από το 587, όταν οι Ἄβαροι ἐν Πελοποννήσῳ ἐφορμήσαντες πολέμῳ ταύτην εἶλον καὶ ἐχβαλόντες τὰ εὐγενῆ καὶ ἑλληνικὰ ἔθνη καὶ καταφθείραντες, κατώκησαν αὐτοὶ ἐν αὐτῇ. Ἰδού λοιπόν δύο συνεχόμενες και ομοιοτρόπως παρουσιαζόμενες μεταμορφώσεις του Πελοποννήσιου Περιεχόμενου μέσα σε 200 χρόνια: α) πολεμικῶς εσθλαβώθη, κατεφθάρη και γέγονε βάρβαρος και β) πάλι πολεμικῶς εγραικώθη και το σθλαβινόν έθνος αφανίζεται εἰς τέλος. Το Χρονικό θεωρεί ότι ο χωρισμός, η διχοτομική μεταμόρφωση της Πελοποννήσου είχε συντελεσθεῖ ήδη από τα τέλη του 6ου αιώνα. Έτσι για πρώτη φορά το δυτικό μέρος θα ορισθεῖ αντιθετικά με το ανατολικό. Για δύο αιώνες η διαφοροποίηση αυτή έχει ως κύρια χαρακτηριστικά της την πολιτική, εκκλησιαστική και οικονομική αποσύνθεση του χώρου. Η τουλάχιστον έτσι παρουσιάζεται σε κάποιες πηγές, ειδικά στο Χρονικό, αλλά κυρίως στην εξαρτώμενη από αυτό νεότερη ιστοριογραφία. Το Χρονικό επικεντρώνει με απλουστευτική σαφήνεια την διαφοροποίηση αυτή σε τρία σημεία. Πρώτο και σημαντικότερο θεωρεί την γεωμορφολογική διαφορά των δύο μερών: αν το ανατολικό μέρος της Πελοποννήσου ἀπὸ Κορίνθου καὶ μέχρι Μαλαίου ορίζεται τραχύ και δύσβατο με τραχανούς τόπους, συνεπῶς προσπελάσιμο κυρίως δια θαλάσσης, το δυτικό είναι όντως το πεδινόν και ευάλωτο. Ως συνέπεια της μορφολογίας του εδάφους παρουσιάζεται το δεύτερο σημείο διαφοράς, το εθνολογικό: μόνο το τραχύ και δύσβατο είναι καθαρεῦον ἀπὸ Σλάβους, ενώ το μη καθαρεῦον σλαβοκρατεῖται ή σύμφωνα με την Χρηστομάθεια του Στράβωνα Σκλάβοι Σκῦθαι νέμονται. Τρίτο και τελευταίο σημείο είναι η διοίκηση και η ιστορική της διάρκεια: ενώ μόνο στο ανατολικό μέρος υπήρχε στρατηγός (στρατηγὸς κατεπέμπετο), στο υπόλοιπο, δηλαδή στο δυτικό, για 218 έτη οι εκεί κατοικούντες Ἄβαροι ζούσαν μήτε τῷ τῶν Ῥωμαίων βασιλεῖ μήτε ἐτέρῳ ὑποκείμενοι. Η διχοτόμηση αυτή που τόσο απλουστευτικά μας περιγράφει το Χρονικό εξελήφθη ως αδιαμφισβήτητο γεγονός από σοβαρή μερίδα ερευνητών και ως δόγμα πλέον χρησιμοποιήθηκε ποικιλοτρόπως στις ιστορικές

κατασκευές τους. Έχει κανείς την εντύπωση μελετώντας ορισμένες εργασίες ότι δημιουργείται στην Πελοπόννησο των Σκοτεινών χρόνων ένα υψηλό τοίχος ή παραπέτασμα, κάποια εθνικά σύνορα κατά τρόπο που θυμίζει ευρωπαϊκές οριοθετήσεις του 20ου αι. Το δυτικό μέρος της Πελοποννήσου για 218 χρόνια στην ολότητα του, δηλαδή είτε παράλιο είτε ορεινό, θεωρείται πλέον ότι βρίσκεται εκτός βυζαντινού ελέγχου και διαφοροποιείται εθνολογικά. Όταν ο έλεγχος επανέρχεται, συνεχίζει να αποτελεί μια σύνθετη ενότητα (με τις μεταφορές πληθυσμών, στάσεις, αποστασίες), πράγμα που εκλαμβάνεται και ως η κύρια αιτία για τη δημιουργούμενη νέα εκκλησιαστική πραγματικότητα. Η θεώρηση αυτή (στεγανή διαφοροποίηση των δύο μερών χωρίς να λαμβάνονται υπόψη τόσο η κινητικότητα, η συνύπαρξη και επικοινωνία των πληθυσμών όσο και ο βυζαντινός έλεγχος, έστω κατά διαστήματα, των θαλάσσιων δρόμων των ακτών, αλλά και πολλών μερών της ενδοχώρας) πόσο αλήθεια μπορεί να γίνει αποδεκτή, όταν η στοιχειώδης λογική την ελέγχει, αλλά και αυτή η αρχαιολογική σκαπάνη. Με την ανύψωση μάλιστα των Πατρών σε μητρόπολη της προσαφιερώνονται οι επισκοπές Λακεδαιμόνος, Μεθώνης και Κορώνης και έτσι με την πράξη αυτή είναι γεγονός ότι όλο το μέρος δυτικά του ανατολικού καθαρεύοντος, εκτός βεβαίως της Μάνης, υπόκειται πλέον στην Πάτρα. Όντως συμπίπτει ή μάλλον είναι το ίδιο με το θεωρούμενο από το Χρονικό ως σλαβοκρατούμενο τμήμα.

Μετά λοιπόν την γνωστοποίηση στην ευρύτερη επιστημονική κοινότητα των θέσεων αυτών του Χρονικού της Μονεμβασίας αρχίζει και η περιπέτεια των μεταμορφώσεων της Πελοποννήσου. Ταυτοχρόνως αρχινά και μια άλλη σκοτεινή ιστορία, των ακροτήτων και αντιπαραθέσεων που προκαλεί το σλαβικό ζήτημα με τις δογματικές, απλουστευτικές και εκ διαμέτρου αντίθετες θέσεις των ιστορικών. Οι βυζαντινολόγοι ως άλλοι Ηρακλείς στην προσπάθειά τους να κατακτήσουν την ιστορία της Πελοποννήσου των Σκοτεινών χρόνων βλέπουν κατά διαστήματα το κείμενο ή το αντικείμενο που μελετούν ή χρησιμοποιούν στα επιχειρήματά τους να τους ξεφεύγει και να αλλάζει συνεχώς ταυτότητα. Μια επιγραφή που υποτίθεται μαρτυρούσε την παρουσία του Κώνσταντα Β' στα 661/662 στην Κόρινθο, αφού δημιούργησε σε πολλές μελέτες ένα ιστοριογραφικό προηγούμενο, αποδεικνύεται ότι αφορά τον Κώνσταντα τον Α' του 337-350. Το κιβώριο της Κορίνθου, που κάποια μεταγενέστερη πηγή αναφέρει ότι ανήρπασαν οι Σλάβοι, αποδεικνύεται ότι πρόκειται για αυτό της μικρασιατικής Περίνθου. Κεραμική που υποτίθεται έφεραν Σλάβοι επιδρομείς το 587 αποδεικνύεται προϊστορική ή χρονολογείται αιώνες μετά και θεωρείται έργο βυζαντινών εργαστηρίων. Ευρήματα σε παράκτιες νησίδες από επεισοδιακά τεκμήρια της φυγής του πληθυσμού μπροστά στον σλαβικό όλεθρο μεταμορφώνονται σε αδιάφευστους μάρτυρες μιας διαχρονικής επικοινωνίας των ακτών με την ενδοχώρα και συνεχούς ελέγχου του παράλιου χώρου από τον βυζαντινό στόλο. Έτσι ο καθορισμός της σχέσης αντικειμένων και κειμένων καθίσταται

πρωταρχικής σημασίας. Μια επισκόπηση συνεπώς της σχέσης αυτής κατά τα τελευταία πενήντα χρόνια μπορεί να μας πληροφορήσει καλύτερα για τις πιθανολογούμενες ή και βέβαιες μεταμορφώσεις του πελοποννησιακού χώρου, αλλά κυρίως της έρευνας και μελέτης του χώρου αυτού.

Το πρόβλημα των σχέσεων κειμένων και αντικειμένων, δηλαδή ιστορίας και αρχαιολογίας, της Πελοποννήσου, χρονολογείται τουλάχιστον από την εποχή των ανασκαφών του Schliemann. Παρουσιάζοντας οι σύγχρονοί μας αρχαιολόγοι τα βυζαντινά ευρήματα των ανασκαφών της Τίρυνθας αναφέρονται στις δύο σκοτεινές περιόδους της Πελοποννήσου με την έλλειψη ιστορικών πηγών και στην διαταραχή των στρωμάτων από τις παλιές αυτές ανασκαφές, γεγονός που δεν διευκολύνει συν τοις άλλοις την χρονολόγηση κάποιων ταφών που θεωρούν σλαβικές. Αυτομάτως η αναφορά στον Schliemann φέρνει στο νου δύο ομοιότητες και συμπτώσεις: αφενός τις δύο σκοτεινές περιόδους του ελλαδικού χώρου και μάλιστα της Πελοποννήσου (καμιά δεν αφορά βεβαίως τα ευρήματα του Schliemann) με κοινό τους χαρακτηριστικό την χειροποίητη κεραμική και την προβληματική της διάκριση και αφετέρου την αρχαιολογική επιμονή τόσο του μεγάλου ερασιτέχνη και οραματιστή όσων και των σύγχρονών μας αρχαιολόγων, οι οποίοι προσπάθησαν και προσπαθούν να καταστήσουν ιστορία τον ομηρικό μύθο ή την ιστορική μυθοπλασία. Τηρουμένων των αναλογιών για την δεύτερη σκοτεινή περίοδο, που μας ενδιαφέρει εδώ, χρόνια τώρα επιχειρείται περίπου το ίδιο: να αποδειχθεί δια της αρχαιολογίας (νομίσματα, πόρπες, δήθεν σλαβικά κτίσματα και επιγραφές) η αλήθεια κάποιων μεταγενέστερων αφηγήσεων ή πηγών ή η ιστορικότητα μιας μυθιστορίας. Ως προς την αποτίμηση της προσπάθειας αυτής προκαταβολικά καταθέτω την θέση μου: η μυθιστορία ή η όποια αφήγηση αναμφισβήτητα κρύβει ένα πυρήνα αληθείας, όμως η αποκάλυψη και ο προσδιορισμός του πυρήνα αυτού είναι ακριβώς το μέγιστο πρόβλημα.

Η σλαβική κάθοδος και εγκατάσταση στην Ελλάδα και ειδικώς στην Πελοπόννησο υπήρξε για χρόνια πρόβλημα κυρίως των ιστορικών που στηρίζονταν στις μαρτυρίες των ελαχίστων και μάλιστα μεταγενεστέρων του γεγονότος πηγών, συγκεκριμένα του Χρονικού της Μονεμβασίας. Η σπάνις των πληροφοριών και η έλλειψη άλλων τεκμηρίων, μάλιστα αρχαιολογικής φύσεως, έκανε τους ιστορικούς πολύ αργότερα να ομολογήσουν το αδιέξοδο στο οποίο οδηγούνταν με τις συγκρουόμενες ή και εκ διαμέτρου αντίθετες απόψεις, όσο κι αν η γλωσσολογία και το τοπωνυμικό προσέφεραν σε μια πρώτη φάση σχετική βοήθεια. Η έλλειψη αλλά και η ανάγκη συγκεκριμένων, αδιαμφισβήτητων τεκμηρίων είχε οδηγήσει κατά καιρούς σε ευτράπελες ακρότητες και ερμηνείες με την ανακάλυψη δήθεν σλαβικών κτισμάτων, επιγραφών ή ακόμη και στην άρνηση της όποιας σλαβικής παρουσίας. Πρόκειται για την προεπιστημονική ή ιδεολογική φάση του ζητήματος, πάντα με λαμπρές εξαιρέσεις. Με τις σοβαρές προσεγγίσεις Ζακυθηνού, Κυριακίδη, Vasmer, Charanis και Lemerle το πρόβλημα μπήκε τελικά στην

καθαρή επιστημονική του φάση με βασικό μειονέκτημα πάντα την μονομερή φιλολογική και ιστοριογραφική του αντιμετώπιση, παρά την χρησιμοποίηση των λιγοστών τότε ακόμη ευρημάτων της αρχαιολογίας, κυρίως νομισμάτων και σφραγίδων.

Γύρω στην δεκαετία του 50 ομολογείται το αδιέξοδο και η ανάγκη αρχαιολογικών τεκμηρίων καθίσταται επιτακτική. Ορισμένοι ιστορικοί σχεδόν εκλιπαρούν τους κλασικούς αρχαιολόγους να μην παραμελούν τα βυζαντινά λείψανα και μάλιστα τα νομίσματα που θα επιτρέψουν στους ιστορικούς να βρουν λύση στο αδιέξοδο της έρευνας. Τα ευρήματα όμως των ανασκαφών, κυρίως τα νομίσματα και οι πόρπες, ειδικά αυτές της Κορίνθου, θα ταλαιπωρήσουν από το 1937 και εξής και περίπου για δύο εικοσαετίες την βυζαντινή επιστήμη αποδεικνύοντας πόσο εύθραστη και επικίνδυνη μπορεί να καταστεί η σχέση αρχαιολογίας και ιστορίας σκοτεινών περιόδων και πόσο αυθαίρετα μπορεί να αποδειχθούν γενικά συμπεράσματα και απλουστεύσεις. Έτσι η σπάνις νομισμάτων στην Πελοπόννησο για τους 7ο και 8ο αι. δεν μπορεί να θεωρηθεί πλέον ως τεκμήριο για την εκδίωξη των εντοπιών και την κατάλυση της βυζαντινής εξουσίας, αλλά μάλλον οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην νέα, κλειστή, αγροτική οικονομία με την περιορισμένη κυκλοφορία του νομίσματος στην βυζαντινή επικράτεια. Η όποια ερμηνεία της πτώσης της κυκλοφορίας αυτής θεωρείται πάντα μια υπόθεση ιδιαίτερα εύθραστη. Επίσης δεν ισχύει πλέον η παλαιά άποψη ότι συνέπεια της σλαβικής καθόδου είναι η απουσία νομισματικών θησαυρών μετά την δεκαετία του 580. Υπάρχουν περιοχές του ελληνικού χώρου στις οποίες δεν ανευρέθηκαν νομίσματα ήδη μετά τα μέσα του 5ου αι. Έχει μάλιστα παρατηρηθεί ότι τα τελευταία νομισματικά ευρήματα μεταθέτουν το χρονικό όριο μέχρι του οποίου απαντούν βυζαντινά νομίσματα σε διάφορες περιοχές κατά 45 χρόνια μετά το 580. Έτσι λοιπόν, αν υιοθετούσαμε την παραδοσιακή ερμηνεία, τότε με βάση τα νέα ευρήματα μετατίθεται και η υποτιθέμενη σλαβική εγκατάσταση από την τελευταία δεκαπενταετία του 6ου αι. στο τέλος της τρίτης δεκαετίας του 7ου αι. και τα λεγόμενα του Χρονικού αναθεωρούνται και ελέγχονται ως αβάσιμα. Το ίδιο περίπου αδιέξοδο δημιούργησαν οι θεωρίες για τις πόρπες. Από αβαροσλαβικές του τέλους του 6ου αι. έγιναν βουλγαρικές, γερμανικές, ακολούθως βυζαντινές και πολλές χρονολογούνται πλέον στα μέσα του 7ου αι. αφήνοντας πίσω τους μια πλούσια, αλλά παρωχημένη βιβλιογραφία, αποσυνδεόμενες οριστικά από τις σλαβικές επιδρομές.

Παρά λοιπόν την ρομαντική αισιοδοξία που είχε εκφραστεί για την συνεργασία αρχαιολόγων και ιστορικών, νομίσματα και πόρπες περιέπλεξαν ακόμη περισσότερο το ζήτημα. Το σημαντικό όμως στην νέα φάση του προβλήματος είναι η αρχαιολογική εισβολή στο συγκεκριμένο επιστημονικό πεδίο. Από το 1950 και εξής οι περισσότερες άξιες λόγου μελέτες για τους σκοτεινούς χρόνους γίνονται πλέον από αρχαιολόγους και λαμβάνονται σοβαρά υπόψη τα αρχαιολογικά προβλήματα από τους ιστορικούς. Πρόκειται γι αυτό που αργότερα θεωρήθηκε ως αυξανόμενη ετοιμότητα των ιστορικών

στην αναγνώριση των ορίων των αφηγηματικών μαρτυριών. Η αρχαιολογία λοιπόν, όσον αφορά τον πελοποννησιακό χώρο, θα προσφέρει πολύτιμες υπηρεσίες αναιρώντας παρεξηγήσεις περί σλαβικών πορπών, εκδιώξεις πληθυσμών και ερημώσεις πόλεων, και θα προσπαθήσει να ενισχύσει την αξιοπιστία προβληματικών επισκοπικών καταλόγων με τις εκεί αναφερόμενες πόλεις για τον 8ο αι., τον κατεξοχήν σκοτεινό αιώνα της Πελοποννήσου. Χαρακτηριστικά αναφέρομε τις ανασκαφές στην Κόρινθο, Νεμέα, Άργος, Ίσθμια, Τίρυνθα, Τεγέα, στο Τηγάδι της Μάνης, στην Σπάρτη, αλλά επίσης τις συνεχιζόμενες ανασκαφές και έρευνες στην Πάτρα και στους νομούς Ηλείας, Μεσσηνίας με σημαντικότερη αυτήν της Μεσσήνης. Τα ανασκαφικά πορίσματα, αν και μας οδηγούν σε διαπιστώσεις για μια βέβαιη κάμψη πλείστων πόλεων κατά τον 7ο αι. αποδεικνύουν ή ενισχύουν ταυτοχρόνως τις πιθανότητες προβληματικής επιβίωσης και νέας ακμής βυζαντινών οικισμών στα τέλη του 7ου και τον 8ο αι. και μάλιστα σε περιοχές που υποτίθεται ανήκαν στο σλαβοκρατούμενο μέρος. Όμως οι παρεξηγήσεις, οι αντιφάσεις και η έλλειψη μεθόδου στην χρήση των αρχαιολογικών ευρημάτων ή της απουσίας ευρημάτων συνέχιζαν πάντα να χαρακτηρίζουν τις διάφορες μελέτες. Η έλλειψη ή σπάνις εμφανών, βυζαντινών, αρχαιολογικών τεκμηρίων κατά τους σκοτεινούς χρόνους ερμηνεύεται πάντα ως απόδειξη της συντελεσθείσης μεταμόρφωσης της Πελοποννήσου μετά την φυγή και εκδίωξη των γηγενών, συνεπώς ως απουσία Βυζαντινών στην Πελοπόννησο. Εντούτοις επισημαίνεται η ίδια έλλειψη σημαντικών τεκμηρίων, εκτός αυτών της Ολυμπίας, και για τους ίδιους τους Σλάβους της Πελοποννήσου. Ευλόγως διερωτάται κανείς γιατί να μην ισχύει η ίδια ερμηνεία και για τους Σλάβους, δηλαδή η απουσία επαρκών σλαβικών τεκμηρίων να σημαίνει απουσία Σλάβων. Άραγε ένα όντως πλουσιότατο σλαβογενές (σλαβο-αρβανιτο-βλαχο-ελληνικό), και όχι αναγκαστικά και αποκλειστικά σλαβικό τοπωνυμικό, με όλα τα προβλήματα εθνολογικής και χρονολογικής του πρόσδεσης, άραγε είναι από μόνο του επαρκής δείκτης της όποιας μεταμόρφωσης στον 7ο και 8ο αι.; Κι όταν μάλιστα το τοπωνυμικό αυτό αντλείται από υστεροβυζαντινές καταγραφές και χαρτογραφήσεις του 19ου και 20ου αι.; Πόσα από αυτά μπορεί πραγματικά να θεωρηθούν φωτεινά τεκμήρια για να καταυγάσουν τους σκοτεινούς χρόνους και όχι τους μεταγενέστερους;

Στα επόμενα χρόνια η αρχαιολογία δια της κεραμικής θα προσπαθήσει, εκεί που απέτυχαν νομίσματα και πόρπες, δηλαδή να επαληθεύσει τις μαρτυρίες των πηγών (κυρίως του Χρονικού) και του τοπωνυμικού. Η ευρεθείσα στην δεκαετία του 1960 χειροποίητη, σλαβική κεραμική της Ολυμπίας και του Άργους προκάλεσε στις μελέτες που επακολούθησαν ένα πρόσκαιρο, εύλογο ενθουσιασμό εξαιτίας της προτεινόμενης κατά αλχημικό τρόπο χρονολόγησης των ευρημάτων γύρω στα 580-590. Τα κείμενα, δηλαδή το Χρονικό της Μονεμβασίας, εύρισκαν ένα σημαντικό πεδίο για να επικυρωθούν αλλά και να επικυρώσουν το σλαβικό ζητούμενο. Σοβαροί, εντούτοις, μελετητές θεώρησαν

εξαρχής ότι είναι πολύ δύσκολο να κάνεις να μιλήσουν τα ευρήματα της περιόδου των επιδρομών και των μεταναστεύσεων, όταν μάλιστα αυτά μπορούν να αντανακλούν ένα μικτό πληθυσμό και να αποτελούν προϊόντα συμβίωσης ή αλληλοεπιδράσεων. Υπογράμμισαν δε emphaticά ότι όσο κι αν η αρχαιολογία υπόσχεται πολλά, χρειάζεται αυτοσυγκράτηση, καθώς η έρευνα μόλις που ακροθίγει σίγουρα σημαντικά προβλήματα. Άλλοι αμφισβήτησαν την συναγωγή πρώτων συμπερασμάτων για τον ελληνικό χώρο από αρχαιολόγους που βασίζονται σε περιορισμένο αρχαιολογικό υλικό και είναι ξένοι με την προβληματική του Χρονικού το οποίο συνήθως έχουν ως αφετηρία.

Στη δεκαετία του 1980 τίθεται ακόμη με μεγαλύτερη έμφαση το πρόβλημα της σχέσης ιστορικών και αρχαιολόγων, όσον αφορά το Ιλλυρικό της πρωτοβυζαντινής περιόδου και μάλιστα κατά τους σκοτεινούς χρόνους των αβαροσλαβικών επιδρομών. Κοινή διαπίστωση είναι ότι τα νομίσματα, η κεραμική και οι πόρπες αποτελούν την σταθερή αναφορά και το σημείο τριβής κάθε φορά που η ιστορία προσφέρεται να βοηθήσει την αρχαιολογία. Από όλους, με ελάχιστες εξαιρέσεις, επισημαίνεται η ασυμφωνία ανάμεσα στις γραπτές πηγές και στα θεωρούμενα ως σλαβικά αρχαιολογικά τεκμήρια, η δυσκολία ερμηνείας και χρονολόγησης των τελευταίων με βάση τις πηγές αυτές και η αβεβαιότητα απόδοσης μιας συγκεκριμένης εθνικής ταυτότητας ή καταγωγής. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η προβληματική για τα όρια της αρχαιολογίας των πόλεων και εξετάζονται οι νέες επιστημολογικές θέσεις για την συνεργασία της αρχαιολογίας με την ιστορία. Αρχετοί είναι εκείνοι που θεωρούν ότι στα ερωτήματα για τις πόλεις του πρωτοβυζαντινού Ιλλυρικού μόνο οι αρχαιολόγοι μπορούν να απαντήσουν, καθώς ο ιστορικός διαθέτει ελάχιστες, ελλιπείς και άνισες γραπτές πηγές. Επισημαίνεται μάλιστα πόσο απρόσφορες είναι οι γραπτές πηγές στα προβλήματα της μεταβατικής αυτής περιόδου και πόσο η χρονολόγηση, δηλαδή η ιστορία μεμονωμένων μνημείων και ευρημάτων, δεν μπορεί παρά υπό προϋποθέσεις να χρησιμεύσει για την ιστορία των πόλεων και συνεπώς στον ιστορικό. Σταδιακά γίνεται κοινή πεποίθηση ότι ο αρχαιολόγος πρέπει να περάσει από την ιστορία των μνημείων στην ιστορία των πόλεων, αλλά δεν πρέπει να ελπίζει ότι θα βρει απαντήσεις σε ερωτήματα που είτε δεν θέτει είτε αυτά προέρχονται από μια λανθασμένη προβληματική.

Γενικό συμπέρασμα: η ιστορία της Ελλάδος και βεβαίως της Πελοποννήσου από τον 4ο - 8ο μ.Χ., με τις μεταμορφώσεις, αλλαγές κατά την σλαβική κάθοδο και τους σκοτεινούς χρόνους περιμένει πάντα τον συγγραφέα της. Σε ό,τι μας αφορά στην διάλεξή μας αυτή επιχειρήσαμε να παρουσιάσουμε τα προβλήματα της περιόδου και αποφύγαμε την όποια ιστορική κατασκευή και συνεπώς αφήγησή της. Συμπεραίνομε δε συμφωνώντας με πολλούς άλλους ερευνητές ότι καθώς οι γραπτές πηγές δεν προσφέρονται, μόνο η αρχαιολογία με ανανεωμένη προβληματική (πολεοδομία, ανθρωπολογία, δημογραφία) μπορεί να δώσει κάποιες απαντήσεις. Είναι ενδιαφέρον ότι ορισμένοι καταθέ-

τοντας τον σκεπτικισμό τους για τα όρια και το είδος αυτής της συνεργασίας προτείνουν ένα πλούσιο ερωτηματολόγιο για τον ιστορικό-αρχαιολόγο με πλείστες ερωτήσεις σχετικές με την σλαβική κατάκτηση και την εξέλιξη της επαφής Ελλήνων και Σλάβων. Αυτήν ακριβώς την ανάγκη ανανέωσης της αρχαιολογίας μας αφήνει ως παρακαταθήκη ο αιώνας που φεύγει. Η ανανέωση της ιστορίας περνά αναγκαστικά από την ανανέωση της αρχαιολογίας. Μετά δε τον θρίαμβο της φιλολογίας των προηγούμενων δεκαετιών γινόμαστε μάρτυρες κατά τα τελευταία χρόνια του θριάμβου της αρχαιολογίας. Μιας αρχαιολογίας από την οποία πολλά αναμένονται, αλλά από την οποία απαιτείται σύνεση και προσοχή όταν ερωτοτροπεί με τις χρονολογίες και ερμηνείες των ιστορικών πηγών. Στην αντίθετη περίπτωση, οι μεταμορφώσεις που τελικά θα ήθελε κάποιος να μελετήσει για την Πελοπόννησο των Σκοτεινών αιώνων θα είναι περισσότερο μεταμορφώσεις θεωριών και απόψεων και ποικίλου βαθμού πειστικά ή απλώς γοητευτικά σενάρια και υποθέσεις. Στην πλουσιότατη βιβλιογραφία θα παρελαύνει μια άλλου είδους συνεχής μεταμόρφωση, όπως αυτή του Πελοποννήσιου Περικλυμένου, κειμένων, νησίδων, πορπών, νομισμάτων, κεραμικής και εντέλει πληθυσμών, η δε αλήθεια της ταυτότητάς τους θα παραμένει το μεταβλητό αιτούμενο για τους Ηρακλείς της ιστορικής έρευνας, οι οποίοι κινδυνεύουν να υιοθετήσουν την ηράκλεια διαπίστωση της ηθοποιίας: *Nūn δὲ μοι τὰ τῆς ἀγωνίας γέγονεν ἄπορα, μήτε λήγειν τῆς μάχης, μήτε μάχεσθαι παρεχομένης τῆς τύχης. ἀπιστεῖ τοῖς ὀφθαλμοῖς ἢ διάνοια, καὶ μόλις ἐξαρκέσω θεώμενος, ἅπερ ὅρᾳν δίδωσιν οὗτος τρεπόμενος. καὶ μόνον ἐκπληττόμενος, οὐ μαχόμενος ἔστηκα πρὸς ὅτι μεταβληθήσεται λογιζόμενος.*

Βιβλιογραφία

Η ηθοποιΐα του Ηρακλή και Περικλυμένου που αναφέρομε ανήκει στον Σεβήρο τον Αλεξανδρέα, συγγραφέα του 4ου μ.Χ. αι., J. Glettnner, Severos von Alexandria, *Byzantinisch-neugriechischen Jahrbücher* 9 (1930-31), 96 κ.ε.

Για την βιβλιογραφική κάλυψη των προβλημάτων της περιόδου βλ. Ηλίας Αναγνωστάκης, Η χειροποίητη κεραμική ανάμεσα στην Ιστορία και την Αρχαιολογία, *Βυζαντικά* 17 (1987), 285-330. Η παραπάνω διάλεξη σε πολλά σημεία της στηρίχθηκε στην εργασία αυτή και αναπαρήγαγε την εκεί ιστορική ανασκόπηση της έρευνας για τους Σκοτεινούς χρόνους της Πελοποννήσου.

Επίσης βλ. τα υπό έκδοση Πρακτικά του Συμποσίου, *Σκοτεινοί Αιώνες του Βυζαντίου* (7ος-9ος αι.), Αθήνα 6-9 Μαΐου 1999, στο οποίο το Πρόγραμμα της Ιστορικής Γεωγραφίας του ΚΒΕ συμμετείχε με την ανακοίνωση, Συμβολή στην ερμηνεία των αρχαιολογικών τεκμηρίων της Πελοποννήσου κατά τους σκοτεινούς αιώνες.